

KÉSŐ KÖZÉPKORI HÁZ ÉS PINCE FELTÁRÁSA VÁCON

RÁCZ TIBOR ÁKOS

A Duna bal partján elterülő Vác a 11. század óta püspöki székhely. A késő középkorban jelentős egyházi és kereskedelmi központ volt; Báthory Miklós, a humanista püspök (1474–1507) pompás épületekkel emelte a város fényét. A török kor háborúi és a későbbi városrendezések, tűzvészek miatt azonban a középkori álló építészeti emlékek java része elpusztult. Nagy számban maradtak fenn ugyanakkor az egykori házakhoz tartozó pincék.¹ Jelentőségüket mutatja, hogy méretük vetekszik az Árpád-kori falusi templomok méreteivel. Elhelyezkedésük a késő középkori városkép és telekrendszer rekonstrukciójához nyújt segítséget. A középkori pincéket az 1718-ból származó, ún. Althann-féle telekkönyv térképmellékletére vetítve kiderült, hogy azok pontosan illeszkednek a telekosztáshoz, és általában a telek északi határán helyezkednek el, az utcára merőlegesen. A középkori utcahálózat és telekszerkezet tehát megegyezett az újkorival és a mai napig szinte változatlanul fennmaradt. Vác belvárosában az elmúlt évtizedben több nagy felületű megelőző régészeti feltárás is folyt.² A Káptalan utcai ásatáson sor kerülhetett egy középkori városi telek teljes kutatására, mely nemcsak egy 16. századi kőház nyomait hozta a felszínre, gazdag emlékanyagával együtt, hanem a megelőző évszázadok lakóépítményeinek részleteit is.

A középkori Vác német városrészéhez tartozó telek feltárását 2009–2010-ben, több ütemben végeztük el, a mélygarázzsal ellátott társasház építési munkálataival párhuzamosan. A késő középkori falak az utcafront közelében, a keskeny telek északi szélén kerültek elő, a teljesen ép pince a ház meghosszabbításában helyezkedett el. A telek hátsó részét a késő középkor folyamán – akárcsak a legutóbbi időkben is – kertként, veteményesként hasznosíthatták. A szőlő feldolgozásáról szőlőmaggal vastagon feltelt törkölyvermek tanúskodtak. A középkori városi polgárok szívesen foglalkoztak szőlőműveléssel, borászattal. A város melletti dombok közt ma is élő „Pincevölgy” helynév 1457-ben jelent meg az írott forrásokban.

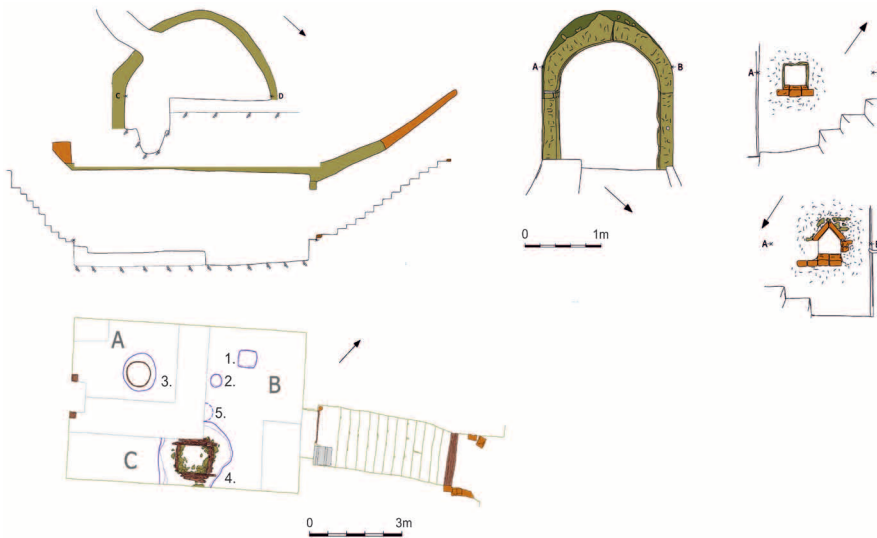
A kert régészeti jelenségekkel egyenletesen volt fedve, de a tárgyi emlékeket tartalmazó, éremmel datált feltöltések csak a telek közepe táján jelentek meg, kőépítmények pedig csak a telek utcafront felőli végében voltak. A pincét magát a középkor óta nem építették át, az egyetlen módosítás az eredeti építészeti egységen a személylejáró elfalazása volt. A telek hátsó részére nyíló teherlejárón keresztül a pince továbbra is megközelíthető és egészen napjainkig használható maradt. A pince fala és boltozata sima felükkel befelé fordított,

1. kép: A késő középkori pince bontása, előtérben a 4. kút

¹ Miklós Zsuzsa nyolcvannégy pince adatait adta közre monográfiájában, némelyikben szondázó feltárást is végzett. A Széchenyi utcai ásatások során egy késő középkori pincét teljes egészében feltárt. Miklós Zsuzsa: *Vác középkori pincéi*. Váci Könyvek 9. Új sorozat (Vác: Tragor Ignác Múzeum, 1996).

² Dr. Tettamanti Sarolta – Batizi Zoltán: *Térből térre. A Szent Mihály-templom régészeti kutatásának eredményei* (Vác: Vác Város Önkormányzata, 2006); Mészáros Orsolya: *Fapince a váci német hospes-település területén* (Timber framed cellar in the area of the German hospes settlement in Vác). In: *Évkönyv és jelentés a Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat 2008. évi feltárásairól* (Field Service for Cultural Heritage 2008 Yearbook and Review of Archaeological Investigations), szerk. Kvassay Judit (Budapest: Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat, 2010), 177–196.

2. kép: A pince alaprajza és metszetei a feltárás után, valamint a teherlejáró kőkerete és a lépcső aljában kétoldalt téglából kialakított mécsstartók

megmunkálatlan terméskövekből épült, részben bazaltból, részben homokkőből. A zsaluzat segítségével megépített boltozatot kemény, szürke habarccsal öntötték ki, a falakat precízen, stabilan rakták. A hordók lebocsájtására is alkalmas, széles, külső lejárót faragott kőkeret választotta el a pincétől. Szélessége megegyezett az egykori hordók méretével. A teherlejáró középkori felszíni kialakítása, zárása a későbbi hozzáépítések miatt ismeretlen.

A pince betöltése többszörösen rétegződött a hosszas használat következtében. Legfelül ujjnyi vastag, keményre taposott, jelen- és újkori járószintek helyezkedtek el, majd egy 40–50 cm vastag, szürke, tömött, agyagos, koromszemcsés és paticsmorzsás, késő középkori feltöltés következett. A lejáró közelében, a szürke réteg alatt megfigyelhető volt egy fekete-sötétbarna, agyagos réteg is, a legkorábbi, középkori járószint. A pincét a szürke rétegből előkerült pohár- és fazéktöredékek a 16. századra datálták. Ugyanezen réteg felső részéről, a 17. század végéről több pénzérme, főleg I. Lipót (1657–1705) veretei kerültek elő.

A beltérben összesen öt objektumot bontottunk ki: két kutat és három gödröt. A 3. kút betöltése megegyezett a pince nagy részét kitöltő, koromszemcsés, szürke réteggel. Jelentkezési szintjétől számított 50 cm-es

3. kép: A 3. kút a pince építésével egykorú, és valamikor a 17. században temették be. Teljesen ép szürke korsó és 16–17. századi érme került elő belőle

4. kép: A 4. kút aljából nagyobb méretű, 13–14. századi edénytöredékek kerültek elő

5. kép: A boltozat külső íve fölött nem találtunk falakat vagy konzolokat, melyek egy esetleges lakóház földszinti padozatát tartották volna

mélységben bukkant elő a függőlegesen elhelyezett deszkából kialakított bélés köríve. A jó állapotban megmaradt deszkákat kívül faabroncs fogta össze. A 4. kút korábbi volt a pincénél, betöltése jól láthatóan a fal alapozása alá futott. A mélyre ásott, teknős, kerek gödör alját és oldalát 1 méteres magasságig terméskövekkel rakták ki, majd erre ácsolták a négyszögletes gerendabélést.

A pincét a ház végében, azon kívül építették meg. A házzal való kapcsolatot a zárófal közepén elhelyezett, keskeny személylejáró biztosította. Fala kötésben volt a pince zárófalával, vagyis azzal egy időben készült. Itt lehetett legélesebben megfigyelni, hogy a zárófal a boltozattól elvált. A lejáró lépcsője fából készülhetett, ami mára sajnos elpusztult, vagy az elfalazáskor kiszedték. A falzatban fokonyként négyszögletes gerendafészkeket alakítottak ki, a gerendák alatti felületen pedig szürke habarcsot terítettek el a nagyobb stabilitás és vízszintezés miatt.

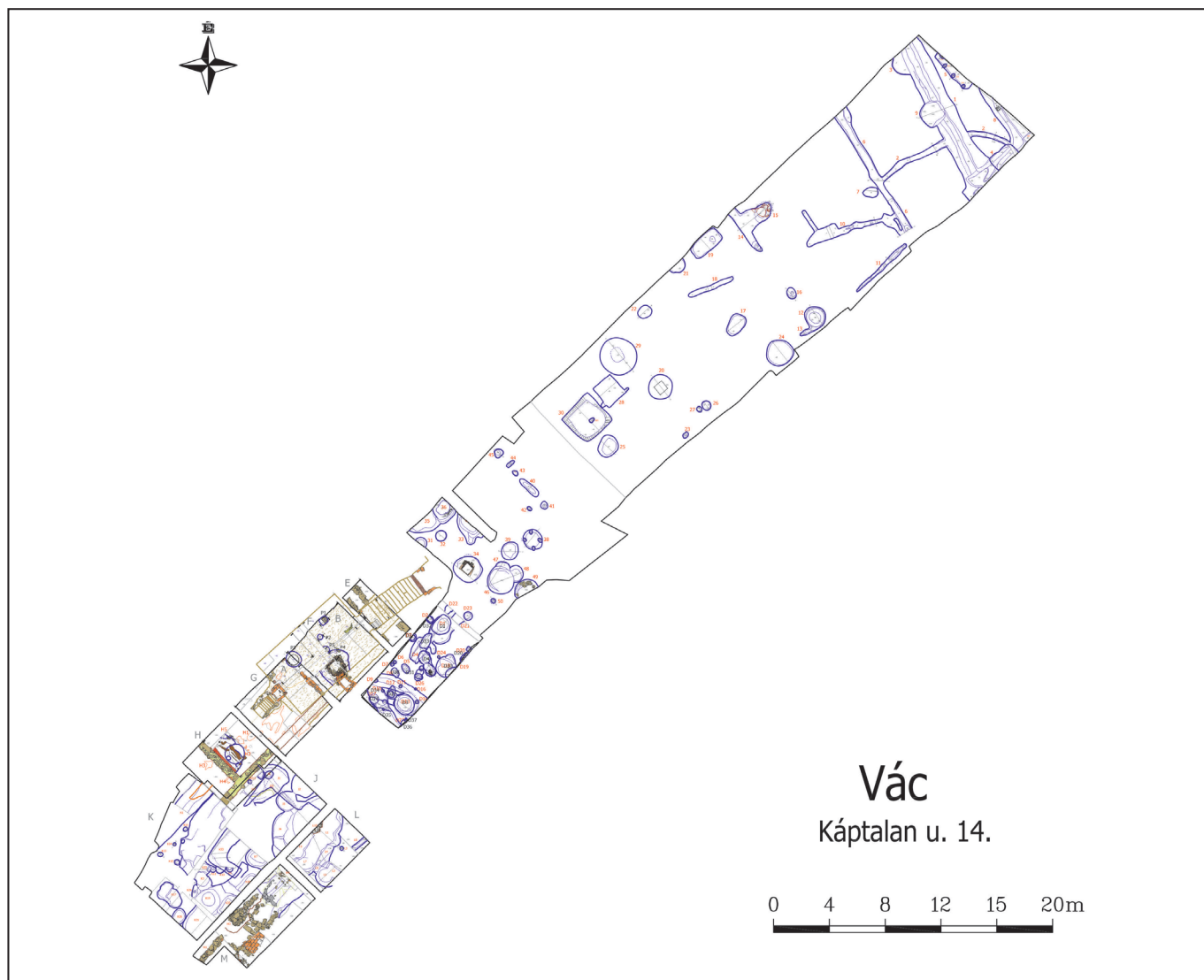
A kőfal és a pince a 16. századra keltezhető. Először a házat építették meg, majd használatba vétele után egészítették ki a pincével. Ez utóbbi, amennyire a ház alapfalával összehasonlítható volt, magasabb technikai színvonalat képviselt. A pince építését a nagyméretű gödör kiásásával kezdték, majd következtek az oldalfalak és a boltozat. A zárófalak és lejárók az utolsó fázisban készültek el.

6. kép: A személylejárót a késő középkori ház pusztulása után, valamikor az újkorban téglával falazták el

7. kép: A középkori háznak csak az alapozása maradt meg, de a köveket több helyen még ebből is kiszedték

8. kép: A telek helyszínrajza

A pince gödrének kiásása során a 4. kút kivételével teljesen elpusztították a korábbi objektumokat, de a pincén kívül a rétegsorokat időben visszafelé a 13. századig követni tudtuk. A kőfalat a koromszemcsés, szürke rétegbe alapozták. Az alapozással egy magasságban került elő egy gömbös hasú, szűk nyakú, mázas korsó. Az edény mellett 60 centiméterre Miksa (1564–1576) verete feküdt. Ugyanebben a mélységben találtunk egy aranyozott ezüst ruhakapcsot is. A szürke réteg alatt dokumentált cölöpszerkezetes objektum a kőház előzménye lehetett. Alatta 1 méter vastagon a 14–15. századi feltöltést, ez alatt pedig egy 13–14. századi faház betöltését bontottuk ki.

Statikai okokból a faháznak csak keleti oldalához fértünk hozzá, feltárt alapterülete mindössze 1,5×2 méter volt. A földbe mélyített lakóobjektum külső oldalán leomlott, elszenült gerendákat találtunk, belső oldalán deszkabélést, alján pedig elszenesedett deszkapadlót és két mély cölöplyukat. A deszkabélés mögött a ház földfala és a gerendák környékén a sárga homok vörösen átégett, tehát az épület tűzben pusztulhatott el. Belseje vörösre égett agyagtörmelékkel töltődött fel, néhány nagyobb darab felülete simított, illetve gerenda- vagy áglyenyomatos volt. A ház oldalát belül agyaggal kitapasztották. A leletekből ítélve a házat 13. században építették, és a 14. században még használatban volt.

Vác középkori helyrajzához a régészet eredményei mellett három történeti forrást lehet még jól felhasználni: az 1680 körüli hadmérnöki felmérés és a már említett Althann-féle telekkönyv térképmelléklete is feltünteti ásatásunk helyszínét, a Káptalan utcát.³ Ez utóbbin „Die Capitelgassen” néven

³ Tragor Ignác: *Vác vára és képei*. Váci Könyvek 1. (Vác: Tragor Ignác Múzeum, 1906), 159–166.

Rácz Tibor Ákos • Késő középkori ház és pince feltárása Vácon

jelenik meg, az utca középkori nevét azonban nem ismerjük. A térképek adatai kiegészíthetők az 1570-es évekből, Vác török fennhatósága idejéből származó, városnegyedek szerinti házösszeírással.⁴ A Káptalan utca nyugati házsorát a Sáros utca városnegyedhez, mahalléhoz szokták sorolni, déli végét pedig a Kosdi utcai mahalléhoz. Az általunk feltárt telek az utca közepén helyezkedik el, ezért bizonytalan a hovatarozása. A Kosdi utca mahalle tulajdonosai 62%-ban mohamedánok voltak, a Sáros utca mahalle lakói magyarok. A két városnegyedben mindössze két-két kőházat említenek, az összes többi sövény-, illetve paticsfalú volt. A kőházakhoz szinte kivétel nélkül, a sövényfalú házakhoz gyakran járult pince. A Káptalan utcai kőház és hozzá tartozó pince eredetileg egy jó módú, minden bizonnyal német polgár tulajdonában állhatott.

AJÁNLOTT IRODALOM

KUBINYI ANDRÁS

A középkori Vác 1526-ig. *Studia Comitatus* 13 (1983), 49–76.

DINNYÉS ISTVÁN – KÖVÁRI KLÁRA – KVASSAY JUDIT – MIKLÓS ZSUZSA – TETTAMANTI SAROLTA – TORMA ISTVÁN

Pest megye régészeti topográfiája XIII/2. A szobi és a váci járás, szerk. Torma István. Magyarország Régészeti Topográfiája 9. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1993.

MIKLÓS ZSUZSA

Leletmentés a középkori Vác területén (Széchenyi u. 3–7.). Váci Könyvek 5. (Új sorozat), szerk. Kövári Klára, 7–108. Vác: Tragor Ignác Múzeum, 1991.

MIKLÓS ZSUZSA

Vác középkori pincéi. Váci Könyvek 9. (Új sorozat). Vác: Tragor Ignác Múzeum, 1996.

HORVÁTH M. FERENC (szerk.)

Vác, a Dunakanyar szíve. Történelmi városkalauz helybelieknek és világcsavargóknak. Vác: Vác Város Önkormányzata, 2009.

9. kép: A 13. századi faház maradványai több mint 2 méterrel a késő középkori falak alatt kerültek elő

10. kép: Játékbaba festett terrakotta feje egy török kori gödörből

⁴ Fekete Lajos: *A törökkori Vác egy XVI. századi összeírás alapján* (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1942); Sudár Balázs: Vác városának török házösszeírása 1570-ből. *Századok* 139 (2005)/4, 791–853. A forrás a tíz mahalléra osztott városban a tulajdonosok nevének feltüntetésével sorolja fel a házakat, kerteket és egyéb ingatlanokat. Ismerteti a ház építőanyagát, a helyiségek számát, a tartozékokat (kutakat) és a szomszédokat.